

04. Metinlerarasılık ve Belâgat İlişkisi Bağlamında Metin Dönüşümleri¹

Reyhan Gökben SALUK²

APA: Saluk, R. G. (2025). Metinlerarasılık ve Belâgat İlişkisi Bağlamında Metin Dönüşümleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (48), 41-60. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17150110>

Öz

Metinlerarasılık, metinlerin birbirleriyle ilişkilerini ve bu ilişkilerin anlamsal düzlemini inceleyen bir analiz yöntemidir. Arapça kökenli bir kelime olarak belâgat, bir hitabın veya yazının etkili bir şekilde ifade edilmesi, anlamın derinleştirilmesiyle iletişimin güçlendirilmesi için kullanılan söylem sanatlarını ve tekniklerini ifade eder. Metinlerarasılık farklı eserler arasındaki ilişkiye ve etkileşime; belâgat ise dilin etkili ve güzel kullanımına odaklanır. Hem belâgat hem de metinlerarasılık, dilsel iletişim etkinliğini sorgular. Bu minvalde belâgat, bir metnin altında yatan anlamı çözümlemeye yardımcı olurken, metinlerarasılık, anlatının başka metinlerle olan ilişkilerini inceleyerek anlam boyutlarının teşekkülüne katkıda bulunur. Geleneksel bir kavram olarak belâgat ve modern bir kuram olan metinlerarasılık, temelde benzer kavramları farklı adlandırmalarla kullanmaktadır. Metinsel dönüşümler, edebiyatın bir dil, edebiyat ve kültür zevki inşasına hizmet ettiği fikrini sağlamlaştırır ve aynı zamanda nesiller-arası ile kültürel bellek akışı kavramlarını sorgulamayı zorunlu kılar. Böylelikle edebî metnin ait olduğu bağlamdan koparılması mümkün olmayan, özgün unsurlarla şekillenen birleşik bir ideolojik yapının yansıması ve ürünü olduğu ortaya çıkar. Bu çalışmada, belâgatın kimi unsurlarının metinlerarasılıkla nasıl ilişkilendirilebileceği incelenmiş ve ortaya çıkan benzeşimler ve dönüşümler bütünsel bir bakış açısıyla metinlerarasılıkla belâgatın örtüşen yönleri göz önünde bulundurulmak suretiyle tasniflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Belâgat, mukayeseli edebiyat, metinlerarasılık, metin incelemeleri

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, yazarın 2013 yılında Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim dalında tamamladığı “Edebî Bir Metin Olarak Dânişmednâme” başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Oran: %20

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.06.2025-**Kabul Tarihi:** 18.09.2025-**Yayın Tarihi:** 19.09.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17150110>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature (Ankara, Türkiye) **eposta:** reyhan.saluk@hbv.edu.tr / reyhangokbensaluk@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1498-6566> **ROR ID:** <https://ror.org/05mskc574> **ISNI:** 0000 0004 7221 6011

Intertextuality and the Relationship between Rhetoric in the Context of Textual Transformations³

Abstract

Intertextuality is an analytical method that examines the relationships between texts and their semantic dimensions. Derived from Arabic, rhetoric refers to the art and techniques of discourse used to express a speech or writing effectively, enhancing communication by deepening the meaning. While intertextuality focuses on the relationships and interactions between different works, rhetoric centers on the effective and beautiful use of language. Both rhetoric and intertextuality interrogate linguistic communicative effectiveness. In this context, rhetoric helps to decode the underlying meaning of a text, while intertextuality contributes to the formation of meaning by analyzing the text's relationships with other works. As a traditional concept, rhetoric and the modern theory of intertextuality essentially employ similar concepts but under different terminologies. Textual transformations reinforce the idea that literature serves the construction of a language, literary, and cultural taste, and simultaneously necessitate an inquiry into intergenerational relations and the flow of cultural memory. Thus, it becomes evident that the literary text is an inseparable reflection and product of a combined ideological structure shaped by unique elements inherent to its context. This study examines how certain elements of rhetoric can be related to intertextuality, and the resulting similarities and transformations are categorized by considering the overlapping aspects of rhetoric and intertextuality from a holistic perspective.

Keywords: Rhetoric, comparative literature, intertextuality, textual analyses.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on the author's unpublished doctoral thesis titled "Dânişmednâme as a Literary Text," completed in 2013 at Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Folk Literature.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / Rate: %20
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 04.06.2025-**Acceptance Date:** 18.09.2025-
Publication Date: 19.09.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17150110>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Edebî eleştiride, farklı iki kaynaktan doğan ve beslenen retorik alanlar arasındaki metinlerarası dönüşümleri incelerken benzetme ve karşılaştırma olmak üzere iki temel yol esas alınmaktadır. Bu bağlamda edebî metnin anlatıma dayalı semantik ve biçimsel özellikleri ile belirli bir felsefi temele haiz kültürel bir gönderim ve bildirişim unsuru olduğu göz ardı edilmemelidir.

Modern bir Batı edebiyatı tekniği olan metinlerarasılık yönteminin bazı belâgat unsurlarıyla ve edebî ekollerle benzeşimler yönünden kurduğu analogiler veya bazen karşıtlıklar mukayeseli edebiyat bağlamında incelenmeye değer görünmektedir. Diğer taraftan bu bağlantılar kültür kodlarımızla uyumlu bir metin inceleme yöntemi oluşturulup oluşturulamayacağı hususunda araştırmacılara bir yol haritası sunabilmektedir.

Lanson'un edebiyat tarihi yönteminin medeniyet tarihi ve sosyolojiden bağımsız düşünülmemeyeceği fikrini Türk edebiyatı tarihine uygulayan Köprülü, Ali Ekrem Bolayır ve Ömer Ferit Kam gibi uzmanlar tarafından başlatılan metin şerhi dersleri Ali Nihat Tarlan aracılığı ile belirgin bir sistematığe dökülmüştü. Literatürde öncesinde, nesnel eleştirinin her zaman mümkün olamayacağı fikri üzerinden yürütülen tartışmalar, sonrasında modern metin inceleme yöntemleriyle klasik edebî eserlerin incelenip incelenemeyeceği sorusuna yerini bırakmıştı. Cevapların çoğu Cem Dilçin'in de ifadesiyle eski metin inceleme yöntemlerinin yeni bir söylemle nasıl ortaya konulabileceğine dairdir: "*Klasik usuldeki bir metni biz önce klasik şerh ile ele almalıyız; klasik şerhin söyleyeceği pek çok husus var, onun ardından modern teorilerin ışığında götürmeliyiz.*" (Dilçin 1999: 34-66; Kılıç 2009: 328;). Atabey Kılıç da bu tartışmaya Batılı metotların Doğulu metinleri anlamadaki kan uyuşmazlığı meselesi üzerinden katılmaktadır. Gerçektende; Batılı metotların Doğulu metinleri anlamada ne derecede faydalı olduğu tartışılması gereken bir meseledir, bu yolda eklektik ya da bütünleştirici bir metot geliştirmek oldukça elzemdir (Kılıç 2009: 323, 324). Bu metot evrensel bir söylem dilinden de beslenmelidir.

Türk ve Batı edebiyatı usul ve gelenekleri farklı kaynaklardan farklı isimlerle gelişmiş olsalar da edebî teknikleri bakımından birtakım benzerlikler arz edebilecek keyfiyettedir. Her iki edebiyat sahası arasındaki metinlerarası mukayeseler, Timuçin Aykanat (2012), Ferhat Korkmaz (2017), Müfide Ağırkan (2023) gibi alan uzmanları tarafından ele alınmıştır. Bahsi geçen araştırmacılar belâgat unsurlarını güncel bir kuram olarak tanımlanan metinlerarası dönüşümler üzerinden konuyu bütüncül bir dikkatle ele almışlardır. Bu sayede, metinlerarasılık adı verilen yöntemin -dönüşümler üzerinden- edebî bilgi alanına has karşılıkları belirlenebilmiştir.

Edebî metinlerin öz kimliğimizle uyumlu, evrensel metotlarla incelenip incelenemeyeceği konusu eleştiri tarihimizin ana konularından biridir. Bu bağlamda Gonca Gökalp'in tespitleri önemli görünmektedir: "*Türk edebiyatında etki, yorum, gönderme, alıntı, yeniden yazma gibi metinlerarası ilişkilerden söz edilebilir. Divan edebiyatındaki nazire geleneği, bir şairin başka bir şairce aynı ölçü, uyak ve redifte yazılan benzeri olarak tanımlanmaktadır, o şaire duyulan saygının ve beğeninin ifadesi olan nazireler, tanzir edilen eserin taklidi değildir, en az onun kadar güzel olması gereken bir başka şiirdir, amaç şairin kendi özelliğini ve sanatçı kişiliğini göstermesidir. Tehzil adı verilen bir nazire çeşidinde ise, şair ünlü bir şiire aynı ölçü ve uyakta ama alaycı, mizahî bir üslupla değinir. Divan edebiyatının anlam evrenini oluşturan mazmunlar ise asırlarca şairden şaire dolaşıp durur. Âşık edebiyatının usta-çırak ilişkisi, varyant ve versiyonlaşmalar vs. yine metinlerarası ilişki bağlamında değerlendirilmelidir.*" (Alparslan 2007: 21-24). Klasik edebiyat geleneği içinden doğan metinlerin, biçimsel ve anlamsal açıdan tür ve muhtevaya bağlı dönüşümlerle tasnif edilmesi, bu

dönüşümler etrafında teşekkül eden geleneğin de tespiti noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Bunun dışında metin kesitleri üzerinden bağlam ve ideolojik boyut da önemsenmelidir. Bizde klasik edebiyat geleneği Türk-İslam kültür ve medeniyetinden ayrı düşünülemez. Bu minvalde metinlerarası ilişki bağlamında anlama veya biçime dayalı etkileşimlerin izahı için öncelikle belâgat ve alt yazın unsurlarına değinmek gerekmektedir.

Türk-İslam medeniyetine bağlı olarak teşekkül eden klasik şiiri lirizmden uzak, tasannu şiiri olarak tanımlayan bazı yazın eleştirmenlerinin, bu edebiyatın tezkire yazarlarına göre şairin belâgat ve alt dallarını kendine mal eden, edebî sanatları ustalıklı kullanan mubdîler (yaratıcılar) şeklinde tasvir ettiği görülmektedir (İnalçık 2010: 37, 38). Arapça belega (بلغ) kökünden gelen belâgat terimi bir tamamlanma fikrinin ifadesi olarak; söz sanatlarını inceleyen bir bilgi dalı, düzgün bir anlatım ve ifade, bir nesnede saklı olan derin manayı ortaya çıkarma sanatı şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca; "*Bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında, manası en açık ve akıcı bir dille ifade edilmesidir.*" şeklindeki tanımlamanın; usulen kelamın sözde ve hâlde örtüşmesinin bu ilmin en önemli özelliği olduğu konusuna işaret ettiğini iddia etmektedir (Saraç 2000: 35; Bolelli 1993: 20). Zihinde oluşan birikimin sistemli bir şekilde ifadesi olan belâgat; talimî bir ilimdir ve ancak kişinin doğuştan gelen yetenekleri ve temayülleri ile ortaya konulabileceği iddia edilmektedir.

Türk-İslam edebiyatında söz ve hitabet ile ilgili edebî sanat ve kurallar bilhassa Kur'ân'ın ve Hz. Peygamberin sözlerindeki i'câzın sırlarının ortaya çıkmasına vesile olan bir ilim olarak görülmektedir (Hacımuftuoğlu 1993: 268). Bununla birlikte belâgat kaynakları istiare üzerine kurulu olan belîğ söz olan şiir; hitabet; i'caz; mana isabeti ve bir sözle birkaç anlam gibi belâgatın önemli unsurlarını taşıyan hikmetli ifade biçimleri darb-ı meseller; dinî, edebî ve yabancı kaynaklar olmak üzere sıralanabilir. **Dinî kaynaklar**; Kur'ân-ı Kerim, hadisler, Hz. Ali'nin Nehcü'l-belâga adlı eseri, tefsirler, kelâm ve usûl ilimleri şeklinde sıralanmaktadır. **Edebî kaynaklar** arasında ise; katipler, şairler, hatipler ve filologların eserleri sayılmaktadır. **Yabancı kaynaklar** içinde; el-Kindî tarafından ilk defa tercüme edilen Poetika (şiir sanatı) ve ilk defa Huneyn daha sonra Farabi ve İbn Sînâ tarafından tercüme edilen Retorik adlı eserlerin belâgat çalışmalarındaki değeri küçümsenemez. Bununla birlikte el-Cahız'ın eserinde yer alan önemli bir Hint kaynağı ile Zeyâdü'l-A'cem ile İbn Mukaffa' gibi edipler kanalıyla intikal eden edebî mahsulleriyle Fars kaynakları ise yine yabancı kaynaklar arasında sayılmaktadır (Hacımuftuoğlu 1990: 215-237). Bu bağlamda Türk, Arap ve Fars literatürünün kanonik kaynakları bilhassa tercüme yoluyla birbirini önemli ölçüde desteklemiştir, denilebilir.

Hacımuftuoğlu'na göre; kaynakların tesiri ile özgün bir gelişim seyri ortaya koyan belâgat ilmi, edebiyat ve kelam-felsefe ikiliğinde ekollere ayrılmıştır. İbn Haldun, belâgat âlimlerini; coğrafi bölgelere göre manaya ağırlık verenler meşârika (Horasan ve Maverâünnehir), lafza ağırlık verenler meğaribe (Endülüs ve Kuzey Afrika) şeklinde tasnif etmekle birlikte; tarihî seyir içinde bilhassa tercümelerin baskınlığı ile söz konusu ilmin gelişim seyrini şu şekilde açıklamaktadır: "*Başlangıçta iki yönlü olarak başlayan bu ekolleşme, İbn Haldun'un oraya koyduğu bedî'ciler ekolü ile üçe çıkmış oldu. Bu durumda mantık ve felsefenin ağırlıklı olduğu kelam üslubuna meşârika, edebiyatın ağırlıklı olduğu Arap ve bülega, bedî sanatlarının ağırlıklı olduğu üsluba da meğaribe ekolleri denildi. Medreselerin, İslam coğrafyasına ait ortak kültür kuruluşları hâline gelmiş olmaları, Râzî, Sekkâki, Teftâzânî gibi alimlerin tesirlerini artırmış ve meşârika ekolünün bütün İslam âlemine hâkimiyetini sağlamıştır. Hicri VII. asırdan itibaren günümüze kadar, Anadolu da dâhil bütün İslam âlemine yapılan te'lif, telhîs, şerh ve haşiyeler sözü edilen üç âlimin eserleri etrafında yoğunlaşmış, onların üslup ve planları dışına çıkılamamıştır.*" (Hacımuftuoğlu 1993: 291, 292; Hacımuftuoğlu 1988: 115-127). Mevcut tasnifler Doğu-Batı ekseninde belâgat ve retorik ilmine mahsus yayılım alanlarını gösterir keyfiyettir.

Belâgat, el-Câhızdan itibaren bir terim olarak fesâhat kelimesiyle eş anlamlı görülür. Meâni, beyân ve bedîi olmak üzere üç bölüme ayrılır ve şöyle tanımlanır: "*En güzel söz, azı çoğuna ihtiyaç bırakmayan, manası zahirinde olandır. Mana yüksek, lafız beliğ, cümle yapısı sağlam, kerahetten uzak, mana bozukluğundan beri ve tekellüften korunmuş olursa; verimli topraklarda yağmurun gösterdiği tesir gibi o söz de gönüllere tesir eder.*" (Hacımuftüoğlu 1993: 269; el-Beyân I, 83). Az söz ile çok şey anlatmak, gramatik kurallara uymak, latif bir söylem belâgatın olmazsa olmazlarından. Sekkakî ekolünün telif metoduna göre belâgat ilmi şu şekilde taksim edilmelidir. Bu minvalde meâni, sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edilmesi gerektiğidir; beyân, sözün birbirinden farklı usullerle ne şekilde dile getirileceğidir; bedîi, sözün ifadesinde yeterli olan mana ve ahenk gibi güzellik katma yollarıdır. Harzemşahların meşhur kâtibi Reşîdüddin Vativât'ın Hadâ'îku's-sihr adlı eserinden yola çıkılarak yazılan teliflerin pek çoğunun bedîi bölümü Türk edebiyatına bu eser kanalıyla geçmiştir (Hacımuftüoğlu 1993: 282). Bu tespitler tercüme-telif eserlerinin belâgat ilminin mahiyetinin kavranması konusunda oldukça etkin olduğunu göstermektedir.

Türk edebiyatı tarihinde belâgat konusu oldukça meşhur bir konu olmakla birlikte müverrihlerin XIX. asırdan itibaren bu konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bu yüzyıldan itibaren ilk Türkçe belâgat te'lifi olarak bilinen İsmail Ankaravî'nin (öl.1041/1631) "*Miftâhu'l-belâga ve Misbâhu'l-fesâha*" ve Muallim Naci'nin (öl.1310/1893) "*İstilahat-ı Edebiye*" ile "*İcâz-ı Kur'ân*" adlı çalışmaları bu geleneğin önemli eserleri arasında saymak mümkündür. Cevdet Paşa'nın (öl.1895) "*Belâgat-ı Osmaniye*" adlı yapıtı ise, bu silsile içinde bedîi ve tarih düşürme sanatlarının belâgat unsurları içine dâhil edildiği önemli bir eserdir (Ahmet Cevdet Paşa 2000: 1-144). Recâizade Ekrem'in (öl.1914) Fransız edebiyatının retorikine has örneklerle belâgatın hangi kültür dairesinden (Doğu veya Batı) doğduğu sorusuna cevap aradığı malumdur. Kaya Bilgegil, sözün -beliğ olmasının delâletin açıklığı, kelamın kısalığı ve zenginliği gibi unsurlara bağlı olduğunu belirterek- taraf-ı a'la ve taraf-ı esfel olmak üzere iki yönü olduğunu belirtmektedir (Bilgegil 1989: 21, 22). Bu tasnif içinde yer alan ilk terim, sözün külli yaratıcının ilim dairesinden; diğeri ise cüz'i aklın temsilcisi olan insanın sınırlı bilgi alanı içinden doğduğu konusu ile ilgilidir. Bu tarihî gelişim değerlendirildiğinde belâgatın bir yönünün ilahi, diğer yönünün ise beşerî olana bağlandığı edebiyat müverrihlerince vurgulanmıştır. Bu söylemler Türk-İslam ideolojik örüntüsü ile entegre söylemlerdir.

Ziya Avşar'a göre, bu ilmin söz konusu kitaplardaki teorik boyutu ile divan dîbâcelerindeki belâgata dair söylemler arasında pek bir bağlantı bulunmaz. Çünkü "*Şairler belâgatı güzel ve mükemmel söz, kusursuz anlatım ve üst dil anlamlarına gelecek biçimde kullanırlar.*" (Avşar 2007: 162). Bu tavır belâgatın daha ziyade kavramsal olarak somut bir nesne ile betimlenmesi (belâgat incisi, belâgat kadehi gibi) yani soyutla somutun terkibi şeklinde yorumlanması olarak karşımıza çıkar: "*Bu noktadan sonra, soyut ve durağan bir kavram olan belâgat münasebete geçtiği gösterenlerin yan anlamlarını da zorunlu olarak ihtiva eden engin bir yorum malzemesine dönüşür. Bu dönüşüm, yorumcuya konuyu fethetmesine imkân sağlayan ve içinde cazip çözümler barındıran yararlı bir yeni durum sunar.*" (Avşar 2007: 162). Diğer taraftan kişiye göre değişen ayrı ayrı belâgat anlayışları ve tarifleri ortaya çıkmaktadır, tanımlamalar da buna bağlı olarak artmaktadır. Türk-İslam edebiyatında, şiir ve hikmet teribine binaen söz söylemede ahlak, estetik ve fayda prensiplerini esas alır. Ayrıca şairin vasıfları da önemlidir. Örneğin; Farabi'nin "*Şiir Sanatının Kanunları*" adlı risâlesinde şairler içinde sadece madde ve mana teribine ermiş olanların söz söylemede başarılı olabilecekleri ifade edilmiş, Aristo'nun görüşlerine dayanarak şairler tasnif edilmiştir: "*Şairler üç sınıfa ayrılabilir. Birinciler; şiir yazma ve okumada tabii bir vergiye ve yeteneğe sahip olanlardır. İster şiir türlerinin ekseriyetinde, ister bazı türlerinde olsun teşbih ve temsil yaratmada onların çok güzel temayülleri vardır. Hiç bir şekilde bu şairlerin, bizzat şiir sanatı hakkında bilgileri yoktur; fakat yapmaya başladıkları şeyi*

gerçekleştirmekteki güzel istidadlarına ve temayüllerine dayanırlar. Onlar, kelimenin tam anlamıyla kıyâs yapan şairler değildir, çünkü yazış şekilleri mükemmel değildir ve san'atta pekişmiş değildir. Böyle bir kimse kendisinden ancak şâirlerin fiilleri sudur ettiğinden kıyas yapan şâir olarak adlandırılır. İkinci şâir sınıfı, tamamen şiir sanatını bilenlerdir. Hangi sahaya girerse girsin, şiirin kanunlarından ve kurallarından hiç birisi kendisine yabancı değildir. Sanatı sebebiyle temsillere ve teşbihlere hakkıyla vukuftur. Kıyâs yapan şairler ismine hakkıyla layık olanlar bu şâirlerdir. Üçüncü sınıf; kendilerinin hiç bir şiirsel yetenekleri olmaksızın veya sanatın kanunlarını anlamaksızın, ilk iki sınıf şâirlerin faaliyetlerini devam ettirerek, teşbihlerde ve temsillerde onların çığırlarını takip ederek, onları taklit edenler teşkil eder. En çok yanılğular ve hatalar bu sınıf şâirler arasında olur." (Bayrakdar 1997: 51). Bu tasniften yola çıkarak edebî metinlerin temelinde yaratıcılık, kıyas ve taklit gibi üç ana unsur bulunmaktadır, denilebilir. Bu üç ana unsur edebiyatta yeni türlerin ve söylem alanlarının ortaya çıkmasını zemin hazırlamış görünmektedir.

Belâgat, retorik kelimesi ile ilişkilidir. Bunların ikisinin ortaklığı ise; "yazarların hoş ve heyecanlı ifadelerle karşı tarafı inandırma, etkileme ve ikna etme sanatları; ayrıca, muhataplarını bilinçlendirmeyi amaçlayan edebî prensipler" içermesi olarak ortaya konur (Hacımuftüoğlu, 1993: 268): "Doğu belâgatıyla Batı retorik arasında konu bakımından büyük geçişler ve benzeşmeler olmakla birlikte tasnif ve ayrıntıda farklar vardır. İki ayrı medeniyetin hayat ve sanata bakışlarından kaynaklanan bu farklar tabii ve beşeridir." (Avşar 2007: 162). Bu tespitlerden yola çıkarak belâgat ya da retorik üslup çalışmalarında önemli bir yol haritası sunan bir ilimdir, denilebilir. Doğuda ve Batıda farklı kaynaklardan ve zihin kodlarından beslenen metotlar, değişik biçimlerde kavram alanları ve yöntemler geliştirmiş görünmektedir. Dahası istiareye dayan bir etkinlik olarak edebiyat; yeniden, kendinden önceki metinlerle, içinde doğduğu kültürel bağlama ve bu bağlamın teşekkülünde çok önemli bir rol oynayan zihniyete telmih ederek teşekkül etmektedir. Bu sebepten her milletin edebî metne yaklaşım biçimleri, yazınsal evrimi özgün bir tarihî seyir izlemektedir.

METİNLERARASI İLİŞKİLER									
İKİNCİ DERECEDEKİ METİN UNSURLARI	BİRİNCİ DERECEDEKİ METİN UNSURLARI								
	- ORTAK BİRLİKTEKİ İLİŞKİSİ		- TÜREV İLİŞKİLERİ		- DÖNÜŞÜMLER		- İMGELER VE KALİPLAR		
	AÇIK M. İLİŞKİSİ	KAPALI M. İLİŞKİSİ	- Yansılama (Parodi)	- Alaycı Dönüştürme	- Çeviri	- İndirgeme	- İçerik	- Kişileştirme	- Kite-Basma Kalıp
BASLIK ALT/ARA BASLIK SUNUS SONUÇ NOTLAR TANIMLIK RESİM KAPAK METİN ÖNCESİ ÇALIŞMALAR (TASLAK, KARALAMA)	- Alıntı - Gönderge	- Gizli Alıntı - Aşıma - Anıştırma	- Yansılama (Parodi)	- Alaycı Dönüştürme	- Çeviri - Köşükleştirme - Düzeyleştirme - Vezin Dönüşümü - Biçim Dönüşümü	- İndirgeme - Genişletme - Kişileştirme - Yeniden Yazma ve Öz- metinlerarasılık	- İçerik - Pragmatik	- Kişileştirme - Anlatı İçinde Anlatı - Palimpsest - Kolaj	- Kite-Basma Kalıp
BELAGAT									
İKİNCİ DERECEDEKİ METİN /YAN METİNSEL UNSURLAR	BİRİNCİ DERECEDEKİ METİN UNSURLARI								
	- ORTAK BİRLİKTEKİ İLİŞKİSİ		- TÜREV İLİŞKİLERİ		- DÖNÜŞÜMLER		- İMGELER VE KALİPLAR		
	AÇIK M. İLİŞKİSİ	KAPALI M. İLİŞKİSİ	- Tezvil	- Nazire	- Tercüme	- İhtisar	- Nakza	- İcaz	- İcaz
BASLIK MECLİSLER SEBEB-İ TELİF HATİME DERKENAR TANIMLIK MINİYATÜR/ŞEKİL KAPAK	- İktibas - Tazmin	- İhtihal/Ahz ü sirkat - Telmih	- Tezvil	- Nazire	- Tercüme - Akd - Hall - Mehtür	- İhtisar - Zeyl	- Nakza - Şerh - Nazire - İktibas - Tezvil	- İcaz - İcaz - İcaz - İcaz	- İcaz

Tablo 1. Belâgat İlmi ve Alt Dalları (Saluk 2013: 65)

Belâgata dayalı metinlerarası bir tasnif denemesi, metinlerin içeriğini ve yapısını belirli bir kategoriye göre sınıflandırmayı amaçlayan bir paradigmanın ifadesidir. Bu yöntem genellikle metin madenciliği ve doğal dil işleyişi sahalarında kullanılmaktadır. Bir metnin belâgata dayalı sınıflandırması, metnin

dilbilimsel özelliklerini, içeriğini, yapısal unsurlarını, sanatsal, retoriksel etki alanını ve kullanılan dili analiz ederek yapılmalıdır. Aynı zamanda metinlerin analizi ve kategorize edilmesi önemli bir pratiktir ve dil işleme sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Metinlerarası tasnifte, metinler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belâgat unsurları ile benzerlikleri açısından tasnif edildiğinde metinlerin içeriğini ve yapısını daha derinlemesine değerlendirmek ve anlamını ortaya çıkarmak mümkün olabilmektedir. Bu sayede, metinler arasındaki ilişkiler üzerinden her iki yöntem alanının ortaklığı ile evrensel bir tür tasnifi yapmak mümkün görünmektedir. Ayrıca bu veya benzeri tasnifler kendi kültür kodlarımızla uyumlu bir metin inceleme yönteminin imkânı hususunda ilk basamak sayılabilecek nitelikteki çalışmalardandır.

Makalenin bu bölümünde; yukarıdaki tasniflerde de yer alan benzeşim unsurları, birinci ve ikinci dereceden metin unsurları başlıkları altında ele alınacaktır. Birinci dereceden metin unsurları edebiyat ve dilbilgisi bağlamından ayrı düşünülemez. Bunlar bir metnin temel yapı taşlarını ifade eder, genellikle metnin ana temalarını belirleyen kavramlardır ve metnin altında yatan temel düşünce veya mesajlarla uyumludur. İkinci dereceden metin unsurları ise bir metne has görsel öğeleri ihtiva etmektedir.

BELÂGAT İLMİ				
1. MEÂNİ	2. BEYÂN	3. BED'Î		
Motemmilâ-i Cümle İlâz İtrâb Hagiv	Mecâz İstiare Teşbih Kinaye Tartiz Telvîh İmâ	3.1. MÂNÂ İLE İLGİLİ SANATLAR Anlam Yakınlığına Dayanan Sanatlar Tenâsüb İhâm-ı Tenâsüb Teşâbüh-i Atrâf Anlam Karşıtlığına Dayanan Sanatlar Tezat İhâm-ı Tezad Mukabele Cem-Tefrik-Taksim Leff ü neğr Tensiku's-Sıfat Rücû Tecrid Tekfir-Terdid İltifat Tevriye Tevcih-İştirâk-İbhâm İstihdam Müşakale Mübalege İdmâc-İstibâ-Talîk-İstidrad Tecâhül-i Arif-İstifham Hüsn-i Tâilî Te'kidü'l-Medh Bimâ Yüşbihü'z-Zem Te'kidü'z-Zem Bimâ Yüşbihü'l-Medh Mezheb-i Kelâmî	3.2. LAFİZ İLE İLGİLİ SANATLAR Ses Tekranna ve Benzeşmesine Dayalı Sanatlar Cinas İştikak Seci İrsâd Kelime Tekranna Dayanan Sanatlar Reddül'Acûz Ale's-Sad İlâde Akis	SERİKÂT-I ŞFRIYYE VE İNŞTEREK KULLANMAYI DAYALI SANATLAR Nazire Nakize İktibas İrâd-ı Mesel Tazmin Telmih
		BELÂGATA DÂHİL EDİLEN HÜNERLER Muamma-Lügaz Telmi Sihri-i Helâl Tarih Düşürme Harf Cinslerine, Birleşme ve Okunuşlarına Dayanan Hüneler (Mukatta, Muvassal, Leb Değmez, Teşcir... vb.)		

Tablo 2. Belâgat Kavramları İle Metinlerarasılık Terimleri (Saluk 2013: 64)

Metnin geçtiği zaman ve mekân metin yaratıcısının kültürel ve tarihsel ortamıyla ilişkilidir. Yazarın metni yazarken izlediği amaç ve okuyucu ile arasındaki etkileşim veya bağlantı biçimi ile bağlantılıdır. Bu unsurlar, bir metni analiz etmek, anlamak ve yorumlamak için kullanılan temel kavramlardır. Böylelikle bir metnin daha derinlemesine analizini sağlayan ve genellikle metnin stilistik, dilbilimsel veya retorik özelliklerini içeren hususiyetler görünür olmaktadır. İkinci dereceden metin unsurları ise; daha çok metne ait görsel ve somut materyali ifade etmektedir.

Aktulum; Genette'nin "*iki ya da daha fazla metin arasındaki ortak birliktelik ilişkisi, yani biçimsel olarak ve çoğu zaman bir metnin başka bir metindeki somut varlığı*" tanımından yola çıkarak, metinlerarası ilişkilerin ortak birliktelik ilişkisi, türev ilişkisi, dönüşümler ile kalıp ve imgeler olmak üzere dört ana başlıkta incelenmesi gerektiğini salık vermektedir (Aktulum 2000: 93). Metinlerarası ilişkilerin tespitinde bilinçli ve eleştirel okurun etkisi yadsınamaz. Metinlerarası ilişkiler ile belâgat arasında öncelikle benzeşim unsurlarına daha çok rastladığımız birinci dereceden metin unsurları

içerisinde dönüşümler ile kalıp ve imgeler; sonrasında metnin fiziki ve somut unsurları şeklinde de tanımlanabileceğimiz ikinci dereceden metin unsurları ise belâgat terminolojisinin yapısal kavramları ile ilişkili görünmektedir.

1. Birinci Dereceden Metin Unsurlarına Ait Dönüşümler

Metinlerarasılık yöntemine göre; ana-metin övgü, alay ve yergi gibi amaçlar dâhilinde dönüştürülür. Metinsel dönüşümler Aktulum'un "*Metinlerarası İlişkiler*" (2000) adlı çalışmasında başarılı bir şekilde tasnif ettiği şekliyle biçimsel, nicel ve anlamsal-imgesel olmak üzere üç yolla incelenebilir.

Biçimsel dönüşümlerde anlam göz ardı edilir. Bir metnin çeşitli tiplerde biçimsel dönüşümleri mümkündür. Bunlardan ilki olarak bilinen, bir metni başka bir metne aktarma işi olarak bilinen çeviri, biçimsel unsurların ve anlamın ne derece dönüştürüldüğü meselesini tartışmaya açmaktadır. İkincisi ise, düz yazı hâlinde yazılmış bir metni dizeler şeklinde yeniden yazma işlemi işaret eden koşuklaştırmadır. Dizeler hâlinde yazılmış bir metni, nesre çevirme işlemi düzyazılaştırma olarak tanımlanır. Vezin dönüşümü; bir şiirin hece sayılarının artırılması ya da azaltılması şeklinde tanımlanabilir. Biçem Dönüşümü bilinen kötü bir biçime sahip bir metnin dilbilgisi kuralları göz önünde bulundurularak yeniden yazılması işlemidir. Burada metni biçimsel olarak düzeltmek ve yeniden yazmak söz konusudur (Aktuğum 2000: 142-145).

Bir metinde üç tip nicel dönüşüme rastlamak mümkündür. Bir metinden türeyen yeni bir metin üretilmesi anlamına gelen indirgeme; metnin yapı ve anlam unsurlarına en çok zarar veren parçanın kesilip atılmasıyla, ayıklanmasıyla veya metnin kabaca özetlenmesi yoluyla gerçekleşir. İndirgeme işleminin tam tersi olarak genişletme işlemi, yapıta yeni unsurların eklenerek metnin yeniden yazılması işlemidir. Bir yapıtın tiyatro ya da sinemaya uyarlanmasıyla ardından ortaya çıkan biçimsel ve muhtevaya yönelik değişiklikler kipsel-dönüşümün konusu içindedir (Aktulum 2000: 146; Genette 1982: 323).

Metinlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirilen yeniden-yazma işlemi ise başka bir yazarın eserini yeniden ele alıp yazmak veya bir yazarın eserini düzeltmek, derinleştirmek gibi amaçlarla yapılır. Herhangi bir yazarın eserinde yarım bıraktığı konuların başka bir eserde ele alınması ve taklit etmesi bu hususa örnek olarak verilebilir. Örneğin; harf dönüşümü (lipogramme) adı verilen yöntem de yeniden yazma yöntemlerinden biri olması bakımından önemlidir (Aktulum 2011: 438). Geleneğe ait bir ödünçleme yöntemi olarak lipogram tekniği dışında bu bağlamda sanatta ve edebiyatta palindrom, liponimi, isogram, pangram, bananagram, anagram gibi teknikler sayılabilir (Tökel 2008: 57; Bilir 2019: 82). Bunun dışında varyant ve versiyon kavramları da yeniden anlatım süreci sonunda ortaya atılan iki kavram olarak metinlerarası ilişkilere işaret etmektedir (Oğuz 1999: 2-5). Bu sayede yapıtın öteki yapıtlarla alışverişleri yineleme ve yeniden anlatım düzeyleri tespit edilmek suretiyle farklı metinler arasındaki ilişkiler tespit edilebilmektedir.

Türk edebiyatında örneklerine sıklıkla rastladığımız anlamsal dönüşümlerde metin içeriği açıkça ve bilerek dönüştürülür. Bu tarzdan indirgeme ve genişletme gibi metinlerarası işlemlerin neticesinde, içeriğin de büyük ölçüde değiştiğine tanık oluruz. Metinlerarasılık yöntemine göre; bir metin tarih, coğrafya, siyaset ve kültür bağlamından ayrı düşünülemez. İndirgeme ve genişletme kavramlarında hem iç akışın hem de iç akışa destek veren unsurların değişimi söz konusudur (Aktulum 2000: 147).

Yazarın başka metinden veya metinlerden almış olduğu imgeleri yeni metin içine belirli bir amaç

dâhilinde yerleştirmiş olması klişeler, iç-anlatı, mozaik, yapboz, montaj, yap-takçılık, yapıştırma, palimpsest gibi kavramlarla tanımlanır (Aktulum 2000: 215). Metinlerarasılığın başlıbaşına bir alıntı edimi olduğunu ifade eden Aktulum, "*metinlerarası alışverişleri, metinlerarasının kafada yarattığı izlenimi nitelemek için kullanılan sözcük ne olursa olsun her biri bir ayrışıklık yaratır.*" düşüncesiyle bunların metnin özgün unsurları olduğunu ve bu kavramın kimi zaman metin eleştirisi bağlamında göndergeye karşılık geldiğini belirtir (Aktulum 2000: 215). Bununla birlikte metin içindeki geleneğe bağlı unsurlar, klişe-basmakalıp söz ve iç-anlatı terimleri gibi imgesel düzeneğin gelecek nesillere taşınmasında öncü konumdadır.

Metinlerarası sistemde genel bir düşünceyi ve geleneği ayıklamada klişeler doğal bir araçtır. Bir yineleme olarak klişeler, herkesin ortak düşünce alanının yansıması olarak görülür ve aynı zamanda hem çağını hem de kültürel kalıplara has bilgi alanlarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Kalıp sözler, belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş toplumun yaşamına ve kültürüne ışık tutan ve daha çok biçimle ilgili bir unsur şeklinde tanımlanmalıdır (Erol 2007: V; Aktulum 2000: 149). Basmakalıp söz ya da stereotipler "*insanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapıtlar*" anlamına gelirken; daha çok bir kişi hakkındaki eleştiri, olumlu veya olumsuz tespit ve yargılamalar hakkındadır (Tezcan 1973: 8).

Metinlerarası anlamıyla düşünüldüğünde kalıp sözler, metin dışı unsur olarak kültürel gelişim süreci içinde anlatıya dâhil olmuş, ödünçlenmiş unsurlar olarak değerlendirilir. Bu ödünç alım işlemi, bireysel olandan çok toplumsal bilinç dışına dair bir göndermedir. Aktulum'a göre, "*bir alıntının klişe olarak algılanabilmesi için belli bir gelenek içerisinde sürekli yinelenip, toplumun ortak malı olması, arka planda, belli bir değerler dizgesini kapalı olarak temsil edilen, bir bakıma, artık altında yazarın imzasının bulunmadığı anonim bir varlık*" şeklinde değerlendirilebilir olması gerekir (Aktulum 2000: 151). Klişeler, yazınsal süreci sürükleyen önemli bir unsurdur, her halükarda daha önce söylenilenlerle veya metinlerle bağlantısı kaçınılmazdır.

Metinlerarası süreçte klişeler, yazınsallığın yapıcı unsurlarından biri olarak edebî türe has söylemin izlerini taşır. Bu söyleme bağlı olarak romantik, gerçekçi veya fantastik unsurlar kolaylıkla takip edilebilir. Biçimsel unsurlarıyla klişelerden ayrılan basmakalıp söz ise, "*gösterdiği kabul edilen gerçeklikle doğrudan bir deneyimden çok ikinci elden edinilmiş*" bilgilerdir (Aktulum 2000: 156). Bu imgeler her açıdan bir nesneye, bir yere ait unsurların kabataslak bilinen vasıflarıyla değerlendirilir. Yine bu kavramlarla bağlantılı olarak görülen anlatı içinde anlatı tekniği ise klasik anlatılardan modern romana kadar pek çok türde sıklıkla kullanılan bir tekniktir ve bu kavram metinlerarası ilişkilere zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Burada kast edilen şey, bir anlatının başka bir anlatı içinde yinelenmesi ve genel anlamda ana-metnin anlamının pekiştirilmesi için bir araç olarak kullanılmasıdır. Bir içerik alıntısı ve üst-metin olarak bilinen iç-anlatı, bir başka sözceye gönderilen metinlerarası göndermedir. Daha çok alt-metinlerde alıntılama ve özetleme yöntemleri gerçekleştirilirken karşımıza çıkar. Aktulum'a göre anlatı içinde anlatı, ana-metinle bir analogik ilişki kuran ve anlam üreten bir sözcüddür. (Aktulum 2000: 160).

VI. asırdan XII. asra kadar kullanılan ekonomik nedenlerle -kâğıt israfının önlenmesi maksadıyla- klasik metinlerin kazınarak yerine teolojik metinler yazılması üzerinden yeni metinlerin eski metinlerden izler taşıması palimpsest adı verilen bir kavram ile tanımlanmaktadır. Ortaçağda kitap yazmak için nadir parşömenlerin geri dönüşümü, birbirinden ilgisiz metinlerin dâhil olduğu ve birbirine karıştığı, hatta iç içe geçtiği bu bağlam kültürel bir fenomen olarak bu kavramın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kinossian-Wrakberg 2022: 90). Postmodern eleştirinin temelinde yer alan söylem çözümlemesi ortaya

konulurken bir metnin başka metinler tarafından oluşturulduğu görüşü göz ardı edilmez. Aynı zamanda palimpsest ile birlikte ortaya konan imgesel aktarımın amacı bir anlamda metinlerarası zihniyeti belirli bir amaç doğrultusunda meşru kılmaktır. Palimpsest kuramı, daha önce söylenmiş olan her ne ise onun tekrar ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Başlı başına edebiyat bir palimpsest olarak değerlendirildiğinde; kolaj, yeniden yazma ve alıntı metinlerarası ilişki sürecinin olmazsa olmaz şartı olarak görünür olmaktadır.

Kübizm akımıyla birlikte 1907-1914 yıllarında resim sanatına bağlı bir kavram olarak ortaya çıkan kolaj; gerçek nesnelerin yapıtlarda kullanılması ile birlikte soyut ve düşünsel bir imgelem dünyası yaratmayı hedeflemiştir (Öztütüncü 2017: 343). Edebiyatta metin eleştirmenlerince eğreti-yapıştırma ögesi olarak tanımlanan kolaj; metin bağlamında alıntı ve göndergeden başka bir şey olarak tasavvur edilmez. Kolaj kavramının sözel unsurları kilişeler, basmakalıp sözler, atasözleri gibi metin-dışı her türlü unsurlardır (Aktulum 2000: 224). Yapıta çizgisellik ve bütünlük duygusuyla yaklaşan palimpsestin aksine kolaj, bir kopukluk hissi yaratır. Eleştirmenlerce; söz konusu kavramların aynı zamanda geleneksel yazma biçimlerinden bir sapma veya okuyucunun dikkatini geleneğe çekme maksadı güttüğü iddia edilmektedir.

Bu bölümde belâgat üzerinden ele alınan dönüşümler Aktulum'un "*Biçimsel, Nicel, Anlamsal ve Anlamsal-İmgesel*" olmak üzere dört ana başlık altında tasnif ettiği metinlerarasılık bağlantısı üzerinden ele alınmış ve tasnif edilmiştir.

1.1. *Biçimsel Dönüşümler*

Tercüme/çeviri: Klasik edebiyat geleneğimizin önemli bir bölümünde Arapça, Farsça gibi dillerden Türkçe'ye tercüme edilen felsefe ve fen bilimlerine ait kitaplar, ahlâk ve adap kitapları, nasihatnameler, mesneviler gibi eserler bulunmaktadır. Kısaca, diller arası ifade aktarımı şeklinde tanımlanabilen tercüme faaliyeti kültürler arası aktarımda, ilmin ve düşüncenin gelişmesinde önemli bir rol edinmektedir. Tarihi süreç içerisinde en yoğun tercüme faaliyetleri IX. asırda Abbasiler zamanında yoğunlaşmıştır.

Nurgün Sucu, "*Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği*" adlı çalışmasında, tercümenin Türk-İslam edebiyatındaki seyrini şu şekilde izah etmektedir: "*Fetihler sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılan Müslümanlar; Helen, İran ve kısmen de Hint kültürüyle karşılaşmışlar, bu yeni alanlara büyük bir ilgi duymuşlardır. Ayrıca Müslümanlar, kendi inanç ve düşüncelerini tutarlı bir şekilde savunmak ve gayri müslim tebalara İslam dininin güzelliklerini göstermek için bu kültürleri çok iyi tanımak zorundaydılar. Böylelikle, antik dünyanın bilinen ilmî ve felsefî eserlerini Arapça'ya çevirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Özellikle Halife Me'mûn devrinde 830'da Bağdat'ta kurulan 'beytülhikme' adlı, tercüme ve yüksek seviyedeki ilmî araştırmaların yapıldığı merkezler sayesinde tercüme faaliyetleri hem genişlemiş, hem de büyük bir hız kazanmıştır.*" (Sucu 2006: 126). Kısacası; tercüme faaliyetleri, Türk-İslam edebiyatında fetihleri müteakip geniş bir alana yayılmanın, başka milletlerle tanışıklığın sonucu kültürlenmenin ve İslamiyet'in cihanşümul bir idrakte yabancı kültürlerle daha iyi anlatılabilmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu durumun bir sonucu olarak, İslam dünyasında fennî ve dinî bilimlerde çok büyük âlimler yetişmiş, Doğudan Batı'ya geçen zihniyet ve bilgi aktarımı Ortaçağ'da ve Rönesans'ta Avrupa'yı derinden etkileyen kültürel gelişmelere zemin hazırlamıştır. Türk tarihinde din değişimi sürecinde İslamiyet'ten önce de benzer etkiler VIII-IX. asırlarda Budizm ve Maniheizm dinlerinin kabulü sırasında yaşanmıştır.

Söylemin en önemli dönüşümlerinden biri olan tercüme faaliyetleri, Türk-İslam edebiyatında aslına uygun çeviriler, eserin konusu esas alınarak yapılan çeviriler, -daha çok edebi metinlerde gördüğümüz- metni genişleterek yapılan çeviriler ve belâgatten uzak addedilen satır altı metin çevirileri olmak üzere çeşitli şekillerde görünür olmaktadır. Türk edebiyatında, sözün erbapları katında en makbul yöntemlerden biri olan ve oldukça rağbet gören nazire adı verilen bir gelenekle İran şairlerinin kullandığı birtakım rivayetlerin yeniden işlenmesi, aynı konuların yeniden yazımı bu dönüşümün sonuçları olarak değerlendirilebilir. Klasik Yunan ve Lâtin edebiyatları ile Rönesans devrinde mitolojiyi esas alan Batı yazın geleneği de çeviri metinlerinden büyük ölçüde istifade etmiştir (Saluk 2013:67).

Akd/Koşuklaştırma: Akd, bağlamak anlamındadır (Tahirü'l-Mevlevî 1994: 19). Klasik belâgat geleneğinde nesri nazma çevirmeye akd adı verilmektedir. Bilgegil, fazla rağbet gören bir yol olarak gördüğü bu yöntemin, edebiyatımızdaki örneklerinin hikâyelerin, rivâyetlerin, nasihatlerin nazma çevrilmiş şekillerinde bulabileceğimizi ifade etmektedir (Bilgegil 1989: 342,343).

Hall/Düzyazılaştırma: Asıl manası, çözmek ve açmak demektir (Tahirü'l-Mevlevî 1994: 49). Nazmı nesre çevirmeğe hall adı verilmektedir. Bu yola izahlarda ve şerhlerde daha ziyade başvurulur. Bilgegil, klasik edebiyatımızda nesrin bir ihtiyaç, nazmın ise bedîî bir tasavvur olmasından hareketle nazmı nesre çevirirken üslubun önemli olduğuna işaret etmektedir (Bilgegil 1989: 343).

Meştûr-Meşkûl-Mevkûf-Mevkûs/Vezin Dönüşümü: Yarıya indirilmiş anlamına gelen bir kelime olup aruz ölçüsüyle yazılan mesela 4 mefâilün, 4 müstef'ilün gibi vezinleri ikiye cüze indirmek suretiyle yazılmış manzumelere denir (Tahirü'l-Mevlevî 1994: 99). Aruzculara göre fâilâtün cüz'ünün feilât şekline girmiş hâline meşkûl; mef'ûlâtü cüz'ünün mef'ûlât şekline girmiş şekline mevkûf; mütefâilün cüz'ünün mefâilün şekline girmiş şekline mevkûs adı verilmektedir (Tahirü'l-Mevlevî 1994: 99).

1.2. Nicel Dönüşümler

İhtisâr/İndirgeme: Klasik edebiyatımızda metinden yola çıkılarak yapılan ayıklamaya yönelik çalışmalar ise; ihtisar, muhtasar, hülâsa, telhis, mülâhhas, müntehab, muktetaf gibi isimlerle anılmaktadır (Kara 2011: 21).

Zeyl/Genişletme: Bir şeyin devamı, eki, ulama vb. anlamalarına gelen zeyl, yazma eserlerdeki derkenar anlamını taşımakla birlikte, edebî terminoloji içinde ise bir yazarın eserine yapılan katkı olarak tanımlanmaktadır. Türk edebiyatında Taşköprüzâde'nin Şakayku'n-Numaniye adlı eseri hakkında en çok zeyl yazılan eser olarak bilinmektedir. Eserin tertibi, dil ve üslubu ve muhtevası zeyl yazılmasına neden olan birkaç unsurdan biridir (İsen-Durmuş 2012: 1319,1320). Divan edebiyatı geleneğinde üretilen metnin, kendinden önceki metinlere ilaveler ve yorumlamalarda bulunulması üzerinden farklı isimlerle şu şekilde anıldığını söylemek mümkündür. Bunlar tefsir, şerh, haşiye, talikat, tafsil, tevil, zeyl, tetimme, beyan, tekmile, fevaid şeklinde sıralanabilir (Kara 2011: 21).

1.3. Anlamsal Dönüşümler

Kaya Bilgegil, bilginin malzeme olarak kullanıldığı sanatlar başlığı içinde; telmih, iktibas, tazmin, mülemma, muamma ve lugaz gibi kavramları müşterek malzemenin ele alınma biçimleri olarak değerlendirmiştir (Bilgegil 1989: 266-273). Saraç'ın (2010) tasniflerinden yola çıkarak eksik veya yanlış şiir, intihal/gizli alıntı veya aşırma şeklinde tanımlayabileceğimiz serikât-ı şi'riyye müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlardan sayılan nazîre, nakîze, iktibas, îrâd-ı mesel, tazmin, telmih ile şerh, tercüme, zeyl, indirgeme, haşiye gibi biçimlerle ilişkilidir ve bu türlere ait gelenekler edebî zevkin ve

anlayışın gelişim süreci hakkında kültür kaynağı kavramlardır. Sıklıkla başvuruldukları hâlde klasik divan şiirinde ahz u serikat (intihâl) hoş görülmez, bunu yapanların ise edebî meclislerde yeri olmaz, denilmektedir. Anlamsal dönüşümler ise şöyle sıralanabilir;

Şerh/Hermeneutik: Batıda "*bildirme, haber verme, açıklama sanatı*" anlamına gelen hermeneutik, felsefi bir tefekkür geleneği olarak Antik Çağlarda Yunan tanrısı Hermes'le birlikte mitolojiye bağlanır. Mitolojide Hermes, çobanların ve yolcuların tanrısı olarak bir mübadele ve anlaşma ustasıdır. Aynı zamanda Zeus'un habercisi, ruhların klavuzu ve uyku ustasıdır (Bonnefoy 2000: 401-406). Hermeneutik sanatta âdeta ilahi olanı dünyevileştirme gibi bir fonksiyon yüklenir. Antik dönemde genelde alegorik yorumlama biçimi tercih edilmiştir (Özkan 2011: 65).

XVI. asırda Martin Luther tarafından İncil'in kendi kendisini izahı savunmaları yeni hermeneutik döngünün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yorumbilimin XVIII. asırdan başlamak kaydıyla sosyal bilimlerin altın çağı olan XIX. asırdan itibaren gramatik anlamın yanına psikolojinin ve metnin ait olduğu döneme has tinsel algılamının kültürel ruhu yansıttığı gerçeğinin önemli olduğu vurgulanır. Görülmektedir ki hermeneutik araştırmalar; yazar, dönem ve metin üzerindeki etkinliği ön plana çıkarmaktadır.

Hermeneutik yaklaşımın hedefi, metnin anlamının yorumcu tarafından kuşatıldığı ilkesinden yola çıkarak; bugün için değerlendirildiği ölü bir metni, yorumun imkânları dâhilinde hedef kitlenin beklentileri, kendini anlamlaması ve yeniden uyandırılması çabasıyla ele almaktır. Avşar, yorum konusu olmayan ölü metinleri asrın idrakine göre yeniden söylemenin bu ölüyü diriltmek anlamına geldiği görüşünü savunur: "*Demek oluyor ki, tarihe ait bir şey olan metin süreç içerisinde kesilmeyen bir ilgiyle toruma tâbi tutulmalıdır. Yorum bu noktada İsa'nın nefesi gibi can bağışlayan bir icâzın adıdır... Tarihi olan bir şeyle karşılaşmak demek, onunla zamanımız arasına köprü kurmak demektir. Bu da, tarihi olanın zamanla tahrip olduğunu gösterir. Yorum tahrip olanı tamir etmek suretiyle kendi çağını tarihi olana, tarihi olanı da kendi çağına taşır. Ancak tarihi olan şey yorumcunun zamanına taşınırken vuku bulduğu ortamdaki gelmez.*" (Avşar 2007: 163).

Kısacası; metne dönük yorum çabası, literatürde söylem çeşitliliğine zemin hazırlamakta ve edebî geleneğe bağlı bir şekilde tezahür etmektedir. Şerh geleneği Doğuda, Kur'an'ın doğru anlaşılması problemi çerçevesinde gelişmiş ve Kur'an'a bağlı olarak doğan diğer ilimleri de etkilemiştir. Bunun yanı sıra din dışı bilimlerden olan mantık, aruz, belâgat, tıp gibi sahalarda yorumbilimin etkinliği yadsınamaz. Şerh geleneğinin kaynağı olarak görülen tefsirlerde, derinlemesine filolojik izahlara, rivayetlere, kıssalara ve belâgata dair telmihlerde bulunulur, yorum ve izahlarda bulunulur. Yorumda objektif hususiyetlerin baskınlığı rivayet tefsirine, subjektif hususiyetlerin baskınlığı ise dirayet tefsirine zemin hazırlamıştır. Klasik metin şerhinde tefsir geleneğinde uyulan bütün bu yöntemler önemli bir yer teşkil eder: "*Önce şerh edilecek metin verilir. Ardından kelimeler ve kavramlar çok zaman dilbilgisi ağırlıklı olarak, şerhine göre, uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır. Daha önce bu konuda ileri sürülmüş fikirler varsa onlar zikredilir, tercihlerde bulunulur. Telmihler dünyası açıklanır. Sâdi, Hâfiz ve Mesnevî şerhleri genellikle böyledir.*" (Kortantamer 1994; Özkan 2011: 68). Bununla birlikte şair, şerh edilecek metin ve bu metnin hitap ettiği topluluk -sebeb-i telif bölümlerinde bu kitleye has hususiyetler bilhassa zikredilir- üslubu oluşturan temel yönelimleri belirler. Hâşiye, ta'lik, telhis ve te'vil, tahlil gibi kavramlar şerh geleneğiyle bağlantılı olmak üzere ele aldıkları metin ve açıklama tarzlarındaki farklılıkları işaret etmektedir. Şerhler; manzum, mensur, dinî, edebî vs. gibi pek çok şekilde tasnif edilmektedir. Şerhte; sözlükler, benzer eserler ve İsrailiyat gibi bazı kaynakların esas alındığı ve bunların etkisinin edebiyat tarihlerinde

çok yönlü tartışıldığı bilinmektedir. Bir anlama etkinliği olarak şerh geleneği, Doğu'da da, Batıda da dinî metinleri açıklama, tefsir etme çabası içinde doğmuş, gelişmiş ve pek çok edebî geleneğe zemin hazırlamıştır.

Nazîre-Nakîza/Pastîş-Öykünme: Eş ve benzer anlamındaki nazîr kelimesinden türetilmiş olan nazirenin İran literatüründeki karşılığı “cevâb”dır. Cevâb, Nizâmî'nin Hamse'sine ve mesnevi nazirelerine yazılan edebî türlerin adıdır. Nazire kavramı belâgat kitaplarında türlü şekillerde tanımlanmıştır. Terminolojik olarak; “*Bir söz ya da davranışa karşılık olarak yapılan veya söylenen söz ya da davranış ya da bir şairin şiirine başka şair tarafından aynı vezin ve kafiyeyle benzerini söylemektir.*” şeklinde izah edilmektedir (Devellioğlu 1993: 813; Köksal 2006: 14). Usta şairin söyleyişini yakalamak, kaliteli şiir söylemenin seviyesine ulaşmak, eski veya çağdaşı olan şaire onun şiirdeki başarısının üstünde bir şiir yazma gibi sebepler, şairi nazire yazmaya iten etmenlerdir (Gültekin 2010: 109). Bununla birlikte edebiyatımızda ekolleşmeyi, devrin önde gelen şairlerini, etkileşimleri ve şiir dili ve mazmunların seyrini kolaylıkla takip edebileceğimiz çeşitli nazire mecmuaları düzenlenmiş ve bu mecmualardaki nazire metinlerinin aslında aynı konu etrafında âdetâ bir şair atışması olarak göze çarptığı görülmüştür (Gültekin 2010: 111; Karabey 1996: 67). Edebiyatımızda ilk nazire mecmuası XV. asırda Ömer bin Mezdî'nin (H.840/M.1437) yılında tamamladığı Mecmûatü'n-Nezâir adlı eserdir (Karabey 1996: 67). Nazire teriminin vezin, kafiye/redif ve eda/mana/muhteva olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır. Nazım şekli ve metin ilişkisine göre; mesnevîlere yazılan nazireler, diğer nazım şekillerine yazılan nazireler ve bir eserin tümüne yazılan nazireler olmak üzere üç türe ayrılmaktadır (Köksal 2006: 21-30). Diğer nazım şekillerine yazılan nazireler başlığı altında; gazel ve kasideler başta olmak üzere divan şiirinin musammat gibi biçimlerin de tanzir edildiği görülmektedir. Bir eserin tümüne yazılan nazireler başlığında ise, çok çeşitli eserler için etkilenme, öykünme veya model alma usulüne dayalı olarak yazılan nazireler sayılabilir.

Mesnevîlere yazılan nazireler ise Türk edebiyatında hemen her konuda (aşk, fetih vs.) tercüme geleneğinin bir sonucu olarak tezahür eden bu türden nazireler daha çok nakil metinleri olarak düşünülmektedir. Bir mesneviye yazılan nazirede aranan vasıflar daha çok konunun alıntılanması üzerine koşullansa da şairin onu işleme biçimi (vezin, tertip şekli gibi) özgün üslup özellikleri olarak ele alınmalıdır. Literatürde nazire-mesnevi türüne bağlı olarak gelişen tartışmalar, telif- tercüme/nazire eser ikiliği etrafında şu şekilde ortaya konmaktadır: Hem konu, hem vezin hem de düzenleniş biçimi aynı olan nazire-mesnevîler, Düzenleniş biçimi ve vezni aynı, konuları farklı nazireler, Konu olarak esas mesnevi ile aynı, vezni farklı nazireler, Vezin, konu ve tertip şekli farklı olmak üzere tarz olarak birbirine benzeyen nazireler.

Muhsin Macit, “*Metinlerarası İlişkiler Çerçevesinde Gelenek*” adlı bildirisinde divan şiirinin yaygın biçimlerinden biri olan nazire yazıcılığının tevarüd mü, adaptasyon mu olduğunun dışında bir şiirin hangi şaire ait olduğunun dahi karmaşık bir mesele arz ettiğini ifade etmekle birlikte şiirde edebî geleneğe bağlı müşterek noktaları şu şekilde izah etmektedir: “*Tazmin, telmih, iktibas gibi sanatlarla da şiirler arasında müşterek noktalar oluşur. Edebî sanatların kullanımıyla gerçekleşen metinlerarası ilişki, divan şairlerinin kendi kültür çevrelerinde yetişen meslektaşlarının eserleriyle olabileceği gibi onlarla halk şairlerinin ürünleri arasında da olabilir. Hatta sözlü gelenek ürünlerini bir tür yapı malzemesi olarak kullanan günümüz şairleri de zaman-ı evâlden devşirdikleriyle bir geçmiş zaman atmosferi yaratabilir.*” diyerek nazire geleneğinin birbirinden farklı gibi görünen fakat aynı kültür dairesinde omuz omuza gelişen iki edebiyat tarzında da ortaya çıkabileceğini ifade eder (Macit 2005: 142,143). Nakîza ise, başka bir şairin şiirine ondaki düşüncenin aksini uyandıracak şekilde nazîreye benzeyen tenkit şiirleri olarak izah edilir. Şairin düşüncelerinin tam ters istikametinde şiir yazma ise

edebî hüner olarak bildirilir (Saraç 2000: 273).

Tehzil/Alaycı dönüştürüm-Parodi: Bedîî tabirlerden olan tehzil, ciddi bir esere latife tarzında nazire yazılması esasına dayanmaktadır. Esasen meşhur bir nazımın vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle nükteye dayalı şiirler olarak bilinir. Edebiyatımızda Hevâyî ve Sürûrî hezliyatı ile meşhurdur (Tahirî'l-Mevlevî 1994: 53).

1.4. Anlamsal-İmgesel Dönüşümler

İktibas/Alıntı: İktibas, bedîî ilmi bünyesinde yer alan ödünç almak, ilim almak, faydalanmak anlamlarına gelen bir edebî sanat olarak alıntının nesir ya da nazım olsun Kur'ân'dan veya hadisten bir şey içermesidir (Ece, 2002: 40). Ece'ye göre, "*Klasik şiirimizde iktibas olunmuş birçok âyet ve hadis vardır. Bu iktibasların pek çoğu şöhet buldukları kâhplar halindedirler.*" (Ece 2002: 41). Güzel veya müstehcen, tam veya nakıs olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. İktibasın irsâl-i mesel, atasözü, deyim, kelâm-ı kibâr, dua ve temenni gibi birtakım tabir ve ıstılahlarla ilişkisi bulunmaktadır. Aslında ilk kaynağa telmih, tazmin eden bu edebî sanat, metinlerarasılıkta sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Ece'ye göre, iktibas edilen ibare vezin ve kafiye uydurulabilir ve bu yöntem engin bir âyet, hadis, kıssa, tasavvuf vb. kaynak bilgisi gerektirmektedir (Ece 2002: 53).

Tazmin-Mülemmâ/Çokseslilik: Sözlük anlamı olarak bir şeyi bir şeyin içine koymak ve gizlemek demek olan tazmin, terminolojik olarak bir şairin başka bir şairden bir parçayı (mısra, beyit vs.) kendi şiirinin içinde zikretmesidir (Saraç 2000: 281). Tazmin'in iktibastan farkı ise iktibasta alıntı yapılanın âyet ve hadis; tazmin de ise şiir parçası olmasıdır. İrâd-ı mesel de ise atasözü alıntılanır. Tazminde, şiirinden bir parça alıntılanan şairin ismi çoğu kez zikredilir (Saraç 2000: 281). Mülemmâ ise, bir mısrası Türkçe, diğerleri farklı dillerde yazılan manzumelerin adıdır. Mizahî eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Bilgegil 1989: 270).

İrâd-ı Mesel-İrsâl-i Mesel/Parabol: Bir fikri ispat için bir atasözünü veya atasözü değerindeki hikmetli bir ifadeyi kullanma sanatına irâd-ı mesel adı verilmektedir. Şiirde darb-ı mesellerin vezne uydurmak için çoğu zaman değiştirildiğine şahit olunmaktadır (Saraç 2000: 277).

İcâz/Klişe-Basmakalıp Sözler: Belâgat ilminin meânî tabirlerinden biri olan icâz; sözü kısa kesmek, özet manalarına gelmektedir. Kısacası meramı az lafızla çok anlamlı şekilde ifade etmenin yoludur. İcâz sanatını ilk defa H. III. asırda el-Câhız'ın (öl.255/M.869) ortaya koyduğu bilinmektedir (Özli 2011: 178). Bu sanatın sistemleşmesi İslam'ın doğuşundan sonra olmuştur. Özli'ye göre; "*vaat ve uyarı ihtivâ eden yazılar, merhamet dilemek ve şikâyetle ilgili dilek ve yazılar, özür dilemek, suç ithamından yakasını kurtarmak için yazılan yazılar, anlamaları için bir işâret yeterli olan akıllı kimselere hitap etmek, padişah ve kralların valilere ve memurlara gönderdikleri genelgeler, ezberi ve anlamayı kolaylaştırma, yerin dar olması, bir şeyi gizlemek ve söz uzatmaktan meydana gelen bitkinliği ve usanmayı gidermek gibi*" amaçlarla edebiyatımızda icâza başvurulmuştur (Özli 2011: 181,182). Usulen Kur'ân'daki söyleyiş ve anlam gücünü yakalamayı hedefleyen icâz sanatı, "*nahiv ilminin felsefesi sayılabilecek bir nazım fikrine; gerçekte meânî, mantık, felsefe, kelam gibi ilimlerden önemli derecede faydalanan bugünkü semantik, hermeneutik gibi yeni ilimlerin fonksiyonunu da üstlenen bir buluş*" olarak ifade edilmektedir (Özdoğan 2003: 127).

Mecaz-Mazmun-İmge/Palimpsest-Kolaj: Düşünce tarihi boyunca sıklıkla tartışmaya açılan bir konu olan mecaz veya metofor kavramı; şiirin, dinî metinlerin anlam dünyasının parçası olup

olmadıkları tartışmasına ve söz süsü olma dışında başka vasıflar taşıyıp taşımadıklarına dair pek çok görüş ortaya atılmasına zemin hazırlamıştır. Mazmun; "*kendine özgü simgesel anlamları olan nükteli ve cinash söz*" manasındadır (Parlatır 2009: 1027). Terminolojik olarak ise, mazmun, sözün içinde gizli bulunan sanatlı anlam veya açık istiare şeklinde tanımlanmaktadır. Uçar'a göre "*hamile devenin henüz doğmamış yavrusu*" anlamından yola çıkarak bizatihi kendisi bir istiare olan mazmun kavramı, "*kelimelerin eşyaya teşbih yoluyla delaleti sebebiyle görünen anlamının yanı sıra teşbih içinde ikinci bir gizli anlamın varlığı*" şeklinde dil felsefesi açısından tanımlanabilir (Uçar 2010: 42-54).

Telminh/Anıştırma: Parıl parıl parlamak anlamına gelen telminh, "*temsil yoluyla bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihî bir hâdiseye, hâlâ uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmek*" terminolojik olarak tanımlanmaktadır (Bilgegil 1989: 267). Metinlerarasılıkta telminh anıştırmaya karşılık gelmektedir.

2. İkincil Dereceden Metin Unsurları

İkincil dereceden metin unsurları olarak sayılan ve daha çok görsel malzemeye dayalı bu unsurlar; bir metinde yer alan cilt ve sayfa süslemeleri, resim, şekil ve minyatürler, metnin ana başlığı ve alt başlıkları (meclis), sebep-i telif, hatime ve haşiyeler (bir kitap veya kağıdın kenarına yazılan ve içindeki bir kelime veya cümleyi izah edip açıklayan, ibare, dip not) derkenarları (hâmiş) kapsamaktadır. Bununla birlikte geleneği şeklen sorgulayan biçimler tersten okunan Osmanlıca metinler, figüratif şiir yazımı, harfin okunuş ve yazılış şekline dayalı yazmak (Noktasız harflerden oluşan yazmaya hazif; yalnız bitişen harflerle yazmaya muvassal; bir kelimesi noktalı diğerleri noktasız yazmaya hayfâ; birbirine bitişmeyen harflerle yazmaya mukatta; bütün kelimelerin noktalı harflerden oluşmasına menkut; b,p,f,m,v harflerini kullanmadan yazmaya lebdeğmez; mısraların ilk harfi okunduğunda bir şahıs ismi çıkan şiire müvaşşah gibi) da bu grubun içine dâhil edilebilir (Saraç 2000: 305-310).

Değerlendirme

Tarih boyunca lengüistik, yorumbilim ve estetik açıdan özgün kurallar geliştiren ve bunları tatbik eden Türk-İslam edebiyatının yaratıcıları ve eleştirmenleri, modern çağdaki tecrübesini bilimsel verilere oturtmak gibi sağlam bir inançla yola çıkmıştır. Bu minvalde Batılı kalıplarla şekillenen metot ve yöntem biçimleri Türk-İslam edebiyatı ve folklor verimlerine uygulanması konusunda zihniyet bağlamı gözardı edilmemelidir.

Batı düşünce sisteminin doğurduğu kuramsal söylem alanı kendi öz değerlerimizden gelişen, benimsediğimiz, aşına bulduğumuz ve kabullendiğimiz birtakım retorik kuralları esas alınarak karşılaştırılabilir. Bu çalışma bir edebî ürünlerdeki metinlerarası dönüşümlerin, bir Türk-İslam edebiyatı kaynağı olarak belâgata dayalı terminoloji ile kıyas imkânı sağlamaktadır. Nitekim sosyal bilimlerin bir kolu olan edebiyatın ve folklorun yasaları tarih ve kültürle kurduğu bilinçli yaklaşım gereği bu bağdaşımı mümkün kalmaktadır: "*Sosyal bilimlerde yasalar, karakterleri ve doğaları gereği tarihseldir. Onlar yalnızca bilinebilir yeniden üretilmiş sosyal etkileşim sistemlerinin verileri özgül sınırlılık şartlarını içerirler. Yasaların içerdiği nedensel ilişkiler yeniden üretilen eylemin düşünülmüş ve düşünülmemiş sonuçlarının aynı zamanda vaki olmalarına atıfta bulunurlar. Bu vaki oluşlar, sosyal analizin bizatihi kendisinin diyaloga dayalı uygulamasıyla değiştirilebilir.*" (Arslan 2002: 37; Giddens 1988: 215-230).

Metinlerin müstakil ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi geleneksel tarih ve edebî eleştirinin konusudur. Metin incelemelerinde asıl gaye kendi edebî zevki ile ön plana çıkan milletin, üslûp

oluşturma becerisindeki ustalıkta gizli, duyuşsal alan bilgisine has değerler sisteminin göstergelerini aramak olmalıdır. Bütün bu içkinlik; klasik Türk edebiyatı verimleri başta olmak üzere öz metin inceleme yöntemlerimizle ele alınması, en azından terminolojik tanımlamaları kendi edebiyat geleneğimizden alınması gerekliliğidir. Bu sebeple öncelikle Batının edebî metin, ideoloji ve kültürel aktarımıyla doğrudan bağlantılı olduğunu düşündüğümüz metinlerarasılık yöntemini edebî geleneğimizin belâgat unsurlarıyla kıyaslayarak ele almak sadece teknikler ve yöntemlerin benzerliği konusunda bizlere bir açık kapı sunmaktadır. Öz kimliğimizden gelişen ve klasik edebiyat incelemesine sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenen belâgat ve kavram alanı metinlerarasılıkla benzeri yapılanması dolayısıyla sadece retorik unsurlara değinmez, edebiyatımızda tür tasnifi ve oluşumuna dair yeni bir yol haritası ve paradigma sunar.

Edebî ürünler, ait olduğu zamanın hem eşzamanlı hem de artzamanlı siyasi ve sosyo-kültürel belleğinden izler taşır. Bu sebeple metinlerarası ilişkiye her dönemin toplumsal tarihine özgü belli koşullanmışlıklar, kültürel ve ideolojik belirteçler de eşlik eder (Çakır, 2013: 38). Farklı iki kültürel bağlamdan çıkan edebî metinlerle ilgili retoriğe dayalı incelemeler ve mukayeseler yaparken metnin ait olduğu kültürel bağlam ve toplumsal yaşanmışlıklar gözardı edilmemelidir.

Mukayeseli edebiyat alanında benzer tema, motif, tarz, teknik ve yapı gibi unsurları karşılaştırmak suretiyle farklı edebî gelenekler arasındaki etkileşimler ve ilişkiler saptanmaya çalışılır. Farklı kültürler arasındaki sanatsal etkileşimleri incelemek, bunların birbirlerini nasıl etkilediklerini ve dönüştürdüklerini anlamak, benzer temaların farklı kültürlerdeki yansımalarını karşılaştırmak ve bu temaların kültürel bağlamlardaki farklılıklarını gözlemlemek, farklı dillerdeki edebî eserlerin dil, tavır ve tekniklerini karşılaştırmak, eserlerin yazıldığı dönemlerin tarihî ve sosyal bağlamlarını ortaya koymak, bu bağlamların eserler üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmak, metinlerin farklı dillere çevrilmesi sürecinde yüzleşilen zorlukları ve bu çevirilerin kültürel aktarım süreçlerini incelemek bu alanın temel hedefidir.

Mukayeseli edebiyat çalışmaları, farklı edebî eserlerin ve kültürel bağlamların derinlemesine incelenmesine olanak sağlarken, aynı zamanda kültürel farkındalığı artırır ve edebî eserlerin evrensel niteliklerine ışık tutar. Böylelikle, edebiyatın sınırlarını genişleterek aidiyet bilincini oluşturur, kültürel çeşitliliği ve insanın yaşamsal deneyimini idrak etmemize katkıda bulunur.

Kaynakça

- Ağırkan, M. (2023). Nâsihuddîn Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Errecânî'nin Hayatı ve Divanının İncelenmesi -Belâgat ve Metinlerarasılık Çerçevesinde Bir İnceleme. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2000). Belâgat-ı Osmâniyye (haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay). Ankara, Türkiye: Akçağ Yayınevi.
- Aktulum, K. (2000). Metinlerarası İlişkiler. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2011). Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Alparslan, G. G. (2007). Metinlerarası İlişkiler ve Gılgamış Destanı'nın Çağdaş Yorumları. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Arslan, H. (2002). Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinin Retoriğe Dönüşü. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2007). Şairlerin Görüp Unuttukları Bir Rüya: Belâgat. Turkish Studies, 2(4), 161-184.
- Aykanat, T. (2012). Bilginin Malzeme Olarak Kullanıldığı Sanatlar ile Metinlerarasılık Arasındaki Bağlantılar. JASS, 5(4), 11-31.
- Bayrakdar, M. (1997). Fârâbî'nin Şiir Sanatının Kanunları Adlı Risâlesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36(1), 45-65.
- Bilgegil, K. (1989). Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Bilir, Sırma. (2019). Bir Çeviri Nesnesi Olarak Mekân ve Biçem Ağıştırmaları Metni Üzerinden Disiplinler Arası Bir Çeviri Araştırması. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bolelli, N. (1993). Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu. 72.
- Bonnefoy, Y. (2000). Mitolojiler Sözlüğü A-K (I. Cilt). (çev. L. Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. (1998). el-Beyân ve't-tebyîn. (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun). Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Çakır, Süreyya. (2013). Siyasal/İdeolojik Göstergeler Açısından Metinlerarasılık: Kemalist İdeolojinin Temel Belirteçlerinin Sinema ve Edebiyattaki Uzantıları. Folklor/Edebiyat, 19/75, 37-50.
- Devellioğlu, F. (1993). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1999). Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma. Türkoloji Dergisi, 13/1, 34-66.
- Ece, S. (2002). İktibas. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 19, 39-53.
- Erol, Ç. (2007). Türkiye Türkçesinde Kalp Sözler Üzerine Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Genette, G. (1982). Palimpsestes. Paris: Seuil.
- Giddens, A. (1988). Hermeneutics, Questions and Prospects. The University of Massachusetts Press, 215-230.
- Gültekin, H. (2010). Düzeni Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası: Mecmû'a-i Nezâyir. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), 107-122.
- Hacımuftuoğlu, N. (1988). Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, 115-127.
- Hacımuftuoğlu, N. (1990). Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlminin Gelişmesinde Roller. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX, 215-237.
- Hacımuftuoğlu, N. (1993). Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar. Atatürk Üniversitesi

- İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 268-298.
- İnalçık, H. (2010). Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İsen-Durmuş, T. (2012). Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği. *Journal of Turkish Studies*, 7/1, 1319-1329.
- Kara, İ. (2011). İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karabey, T. (1996). Mecmuatü'n-nezair'in Yeni Bir Nüshasına Dair. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6, 67-73.
- Kinossian N. & Wrakberg U. (2022). Palimpsests. (eds.: Johan Schimanski & Stephen F. Wolfe). *Border Aesthetics: Concepts and Intersections*. Berghahn Books. pp. 90-110.
- Kılıç, A. (2009). Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler. *Turkish Studies*, 4(6), 326-334.
- Kortantamer, T. (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-10.
- Köksal, M. F. (2008). Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 169-190.
- Korkmaz, F. (2017). Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3, 71-88.
- Macit, M. (2005). Metinlerarası İlişkiler Çerçevesinde Gelenek. *Edebiyat İlmi ve Problemleri Sempozyumu*. Ankara: Gazi Sosyal Bilimler Araştırma ve Geliştirme Derneği.
- Oğuz, Ö. (1999). Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eşmetin (Varyant) ve Benzer Metin (Versiyon) Sorunu". *Milli Folklor*, 11/42, 2-5.
- Özdoğan, M. A. (2003). İ'câzü'l-Kur'ân Meselesinin Belâgat İlminin Gelişmesine Etkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Özkan, Ö. (2011). Hermeneutik ve Klasik Metin Şerhi. *JASSS, International Journal of Social Science*, 4(1), 65-73.
- Özli, M. (2011). Arap Dilinde İcaz'ın Tarihi Seyri ve Önemi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 177-187.
- Öztütüncü, S. (2017). Sanat ve Donanım Malzemesi Olarak Kolaj Örneği. *Ulakbilge*, 5/10, 341-352.
- Parlatır, İ. (2009). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Kitabevi.
- Saluk, R. G. (2013). Edebî Bir Metin Olarak Dânişmendnâme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Saraç, Y. (2000). Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Sucu, N. (2006). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 125-148.
- Tahirü'l-Mevlevî. (1994). Edebiyat Lügatı (haz. K. E. Kürkçüoğlu). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tezcan, M. (1973). Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tökel, D. A. (2008). DeneySEL Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri. Tehlikeli Alâka: Edebiyat ve Deneysellik. *Hece Dergisi*, 141, 52-79.
- Uçar, Ş. (2010). Varlığın Anlamı. İstanbul: Şule Yayınları.

Extended Summary

Throughout history, the creators and critics of Turkish-Islamic literature, who developed and applied unique rules in terms of linguistics, hermeneutics, and aesthetics, have taken significant steps not only by viewing their works from an artistic and aesthetic perspective but also by grounding them on scientific foundations. In the modern era, however, a belief has emerged that traditional values and methods must be based on scientific data in order to understand and further develop this heritage. This approach necessitates considering the application of Western methods to Turkish-Islamic literature and folklore not only technically but also within a mental context. The theoretical discourse field created by the Western intellectual system, when combined with our own cultural and intellectual values, can be compared through certain rhetorical rules that have developed from our intrinsic values, which we have adopted, become familiar with, and internalized. This opens the door to a new perspective, which is a crucial step in understanding and deepening the rich heritage of Turkish-Islamic literature.

In this context, it is important to understand that Western methods should not be limited to technical similarities but also analyzed for their effects on Turkish-Islamic literature, how they overlap with the core concepts of this literature, and how they form a structure. The intertextuality method in literature is directly related to Western literary text analysis and cultural transmission techniques. However, when this method is analyzed not only as a tool reflecting Western cultural and intellectual values but also in comparison with the deep roots and concepts of our own literary tradition, such as *belâghah*, it takes on a much broader meaning. This comparison will not only address rhetorical elements but also lay the groundwork for a new paradigm and roadmap in the classification of genres, style formation, and the functional use of literary language in Turkish-Islamic literature.

The historical roots of Turkish-Islamic literature have been shaped by its unique aesthetic and linguistic characteristics. This aesthetic structure, on the one hand, reflects the distinctive stylistic features of classical literature, while on the other hand, it reveals how Western criticism and analytical methods have adapted to Turkish-Islamic literature. In this regard, *belâghah* and other classical literary techniques go beyond being mere rhetorical tools and carry the purpose of literature itself, as well as the ideological structures shaped within the social and cultural context. Turkish-Islamic literature serves not only as an aesthetic use of language but also as a tool for shaping a historiography through social memory and cultural transmission.

Literary products bear the synchronous and diachronic (trans-temporal) political and socio-cultural memory of the period in which they were written. This includes the specific conditioned factors, cultural, and ideological markers unique to the social history of each period. In the deep analysis of literary texts, it is essential to consider not only the linguistic and stylistic features of a work but also the social and cultural structure of the period it was written in, as well as the intellectual and ideological movements of that time. These texts, while reflecting the spirit of the period, also carry traces of the social structure of that era. Therefore, every literary text should be studied not only as a literary work but also as a reflection of the cultural and social structure of the period.

Comparative literature studies provide significant opportunities for such in-depth analyses. Comparing literary texts from different cultural contexts should be done not only in terms of similar themes, motifs, techniques, and structures but also by examining how these elements are reflected in different cultures and the differences in these reflections in social and cultural contexts. On the one hand, understanding how literary works from different cultures transform and influence each other, and on the other hand,

observing how similar themes are treated differently in various cultures, is a critical step in discovering the universal and cultural values of literary products.

In particular, the challenges faced during the process of translating literary works into different languages and the cultural transmission processes involved provide an important area of study. Translating a literary work into another language means not only changing the language but also reshaping the cultural context to which the work belongs. In this process, questions such as how accurately the translator conveys the original meaning and context of the work, and how cultural and linguistic barriers are overcome, play a significant role.

In conclusion, comparative literature studies not only allow for a deeper understanding of different cultural and literary contexts but also enhance our cultural awareness and shed light on the universal dimensions of literature. In doing so, it broadens the boundaries of literature, creates a sense of belonging, and deepens our understanding of the diverse cultural experiences of humanity. This understanding, which goes beyond simply acquiring knowledge of literary works, contributes to a better understanding of the shared experiences of humanity and fosters a deeper respect for cultural diversity.